

Sovietinės sistemos vertinimas ir požiūris į demokratiją Lietuvoje

JŪRATĖ IMBRASAITĖ, APOLONIJUS ŽILYS

Vytauto Didžiojo universitetas, Sociologijos katedra, K. Donelaičio g. 52–309, LT-44244 Kaunas

El. paštas: j.imbrasaite@smf.vdu.lt; a.zilys@smf.vdu.lt

MIGLĖ BARTUŠKAITĖ

Kauno Technologijos universitetas, Sociologijos katedra, K. Donelaičio g. 20-510, LT-44239 Kaunas

El. paštas: migle.bartuskaite@ktu.lt

Komunistinės sistemos prisiminimai daro poveikį piliečių lūkesčiams, elgesio modeliams demokratijos sąlygomis. Straipsnyje nagrinėjama sovietinės sistemos vertinimo įtaka požiūriui į demokratiją Lietuvoje. Atlikus reprezentatyvios visos Lietuvos gyventojų apklausos bei fokus diskusijų duomenų analizę, išskirtos dvi piliečių grupės, skirtingai vertinančios komunistinę sistemą Lietuvoje. Straipsnyje daroma išvada, kad komunistinę sistemą teigiamai vertinančius piliečius sieja nostalgija sovietmečio ekonominei gerovei, o neigiamai vertinantys komunistinę sistemą kvestionuoja sovietmečio deficitinę ekonomikos politiką ir visiškai nesieja jos su objektyvia demokratijos kokybe šiuolaikinėje Lietuvoje.

Raktažodžiai: politinė kultūra, sovietinė sistema, ekonominė gerovė, paternalistinis santykis

---

ĮVADAS

Demokratijos principai yra paremti vertybiniais ir idealistiniais tikslais, kurie dažnai tampa socialinės organizacijos ir politinio diskurso dalimi. Praktikoje demokratiškos valstybių politika remiasi politinės kultūros samprata, kai politinį diskurso turinį sąlygoja politinio elito ir eilinių piliečių kasdienis santykis (Palidaukaitė 2008). Šis santykis yra gana prieštaringas ir nevienpusiškas, nes socialinių ryšių skirtingi poliai yra angažuoti skirtingų vertybių, normų ar net simbolinės sąveikos priemonių (Inglehart 1997).

G. Almond'as ir S. Verba (1963) teigia, kad piliečių politinė kultūra, kuri atskleidžia santykį tarp elito, viešojo sektoriaus ir piliečių, taip pat demokratinės sistemos konsolidaciją, yra svarbus analizės objektas. Tyrinėjant tik politinį elitą, gaunamas neišbaigtas politinės kultūros vaizdas, nėra aiškus likusios visuomenės dalies vaidmuo, jos parama demokratijos taisyklėms ir elgesio praktikoms. Kadangi posovietinė praeitis formavo ir formuoja specifinę modernybę, svarbu kalbėti apie sovietinę praeitį ir jos poveikį Lietuvos socialinei realybei, kartu ir piliečių požiūriams bei elgesio praktikoms (Leonavičius, Keturakis 2002).

Sociologai, politologai ir antropologai savo darbuose tyrinėjo normatyvius Lietuvos politinės kultūros aspektus, atskleisdami ryšį tarp vertybinių orientacijų ir deviantinės elgsenos (Degutis 2004), valstybės tarnautojo socialinius įvaizdžius (Palidaukaitė 2008), sovietmečio sampratą ir jų įtaką šiuolaikinės Lietuvos ekonominės sistemos vertinimui (Klumbytė 2004; 2009), vertybinių orientacijų poveikį pilietiško formoms (Ramonaitė 2010). Šiame straipsnyje politinė kultūra yra suprantama kaip vientisa vertybinių orientacijų samplaika, kuriai turėjo poveikį sovietmečiu teikiamos gerovės formos. Paternalistinis valstybės ir piliečių san-

tykis, kurį sąlygojo ekonominės gerovės paskirstymas Sovietų Sąjungoje, socializavo pasyvaus piliečio tipą; todėl sovietmečiu susiformavusios vertybinės orientacijos, dispozicijos, elgesio praktikos yra aktualios vertinant demokratijos kokybę šiuolaikinėje Lietuvoje.

Šio straipsnio *tikslas* yra identifikuoti sovietmečio poveikio ypatumus demokratijos vertinimui Lietuvoje ir apibrėžti šiuolaikinės Lietuvos piliečio socialinį paveikslą.

POLITINĖS KULTŪROS IR SOVIETMEČIO VERTINIMO SĄSAJOS

Analizuojant sovietinės ir esamos Lietuvos valdymo sistemų vertinimą, straipsnyje bus bandoma išsiaiškinti konkrečias Lietuvos gyventojų nuostatas demokratinės sistemos atžvilgiu. Kognityvinis ir emocinis elementai apibrėžia vertybines politinės kultūros orientacijas ir nuostatas, kurios remiasi visuomenėje egzistuojančiais politinės sistemos normatyviniais standartais.

Politinė kultūra gali būti apibrėžta kaip heterogeniška visuomenės kognityvinių, vertybinių ir emocinių orientacijų, siejamų su politine sistema, visuma. Kita vertus, politinės kultūros vystymas yra neatsiejamas nuo modernizacijos plėtotės ir tradiciškumo sąryšio, nes politinė kultūra yra integrali visos kultūros dalis (Almond, Verba 1963). Politinė kultūra turi turėti demokratinį tęstinumą, kuris apibrėžiamas kaip modernizacijos procese išlaikytas tradicionalumas. Norint užtikrinti politinės kultūros efektyvumą, politinės sistemos kaita turi vykti periodiškai ir nechaotiškai, kadangi kiekvienas kataklizmas suskaldo visuomenę ir sukuria poliarizaciją. Modernizacijos procesai ir tradicionalumo tąsa užtikrina politinės kultūros komunikaciją (Almond, Verba 1963). Politinio sprendimo priėmimas turi būti paremtas konsensu principu, kai integruojami skirtingų visuomenės grupių interesai ir taip užtikrinamas demokratijos tęstinumas (Inglehart 1997).

Sovietmečiu piliečius su partija ir nomenklatūra jungė paternalistinis santykis, nes tik paklūstantys partijai piliečiai galėjo gauti savo gerovės dalį (Verdery 1996; 2002a; 2002b). Sovietinėje sistemoje nusistovėjusios specifinės elgesio normos, santykio su valdžios institucijomis modeliai ir vertybinės nuostatos vis dar daro poveikį politinei kultūrai šiandieninėje Lietuvoje ir kitose posovietinėse šalyse (Verdery 1996; 2002a; 2002b; Rose 2009). Perėjimas prie rinkos ekonomikos tapo nauju iššūkiu Lietuvos visuomenei ir jos supratimui apie demokratiją (Nikula 2004; Leonavičius, Ozolinčiūtė 2008; Norkus 2008). Nepasitikėjimas valdžios institucijomis, pasyvus visuomenės dalyvavimas demokratinuose procesuose gali būti aiškinamas sovietmečiu išmoktu pasyviu elgesiu. Kai kurie socialinių mokslų atstovai, pabrėždami sovietmečio palikimo reikšmingumą, kelia klausimą, ar reikia kalbėti apie posovietinę erdvę, kai po komunistinio bloko subyrėjimo jau praėjo daugiau nei 20 metų, ar galima socialinę kaitą šiame regione redukuoti iki ryšio tarp socializmo, kapitalizmo ir demokratijos (Humphrey 2002; Mandel 2002; Stenning 2004). Nepaisant šių abejonių, kiti autoriai teigia, kad „nenatūrali“, staugi ir bekompromisė socialinė-politinė kaita bei perėjimas iš planinės ekonomikos ir sovietinės modernybės į rinkos ekonomiką leidžia teigti, kad Lietuvoje susiformavo kitokia, specifinė, modernybė ir specifinė politinė kultūra (Leonavičius, Keturakis 2002; Norkus, 2008).

Posovietinėse valstybėse nepasitikėjimas valdžios institucijomis tiesiogiai kildinamas iš neužtikrintos ekonominės gerovės. Sovietmečiu vykdytos planinės ekonomikos politizavimas sukūrė politikos, atsakingos už žmonių asmeninę finansinę gerovę, įvaizdį. Sovietmečiu ekonomika buvo paremta vertikaliais administraciniais susitarimais tarp ministerijų ar ministerijų ir pramonės sektoriaus, visiškai anuliuojant pasiūlos ir paklausos mechanizmą (Castells 2007). Planinė ekonomika kūrė stambias industrines gamyklas bei centralizavo žemės ūkį, sukurdamą kolūkius. Pereinant prie rinkos ekonomikos, stambūs ekonominiai dariniai

(gamyklos, kolūkiai) buvo išardyti be jokios alternatyvos. Išformavus kolūkius, žemės ūkio valstybines įmones, kurios tarnavo planinei ekonomikai, kaimo vietovėse neliko ekonominio stabilumo garanto (Nikula 2004). Transformacijos procesas ekonominėje sferoje reprodukovė nelygybės, nelygiateisiškumo, visuotinio nusivylimo, nepasitenkinimo jausmus (Ekiert ir kt. 2007; Rose 2009).

Po Nepriklausomybės atgavimo Lietuvoje kito visuomenės normos, turto siekimas tapo ne tik leistinas, bet ir būtinas siekiant pripažinimo, aukšto socialinio statuso. Išskirtinių išteklių turėjimas bei jų siekimas tampa reikšminga socialine vertybe, o sėkmė yra siejama su individualiomis savybėmis, nulemiančiomis asmens įsitvirtinimą visuomenėje (Degutis 2004). Lietuvoje atliktos antropologinės ir etnografinės lauko studijos bei tyrinėjimai rodo, jog sovietmečio gerovės prisiminimai yra dažnas leitmotyvas vertinant dabartinę Lietuvos gyvenimo realybę (Klumbytė 2004; 2009). Ypač tai dažnai atsiskleidžia kasdieninėje kalboje, kai sovietmečio gerovė ar sovietinės modernizacijos aspektai tampa konkrečia perspektyva, iš kurios pozicijų yra vertinamas dabartinis gyvenimas (Verdery 1996; 2002a; 2002b).

TYRIMO METODOLOGIJA

Straipsnyje analizuojami tyrimo „Valdžios institucijų suvokimas ir politiniai veiksmai Lietuvoje 2010 m.: parama demokratijai ar masinis protestas?“, kurį finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. SIN-12/2010), duomenys. Tyrimą atliko Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos katedros darbuotojai. Straipsnyje derinama kiekybinė ir kokybinė metodologijos, t. y. analizuojami Lietuvos gyventojų apklausos ir fokus grupių duomenys. Reprezentatyvios anketinės apklausos duomenis (n = 1046) surinko visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų agentūra SIC. Kadangi šio straipsnio tikslas yra orientuotas į posovietinio konteksto aktualumą ir konkrečių vertybinių orientacijų ar lūkesčių reikšmės politinėje kultūroje atskleidimą, kiekybinio tyrimo duomenims analizuoti buvo pasirinktas euristinis tipiškumo principas. Pagal atsakymus į klausimą – „Kaip Jūs vertinate buvusią Lietuvoje komunistinę (tarybinę) sistemą?“ – k vidurkių klasterizacijos būdu buvo išskirtos dvi respondentų grupės: kritiškai (n = 235) ir teigiamai (n = 271) vertinantys komunistinę sistemą.

SOVIETINĖS IR DABARTINĖS LIETUVOS POLITINIŲ SISTEMŲ VERTINIMAS

Piliečiai vertina politinės ir administracinės valdžios sistemos struktūrinės dalis bei administracinio aparato darbą (viešąją politiką, išleistus įstatymus, teisingumo užtikrinimą ir t. t.) (Almond, Verba 1963). Įsitikinimai ir demokratijos bei valdžios efektyvumo vertinimas gali atskleisti gilesnį Lietuvos politinės kultūros paveikslą, todėl dabartinės ir sovietinės Lietuvos politikos kokybės ir atskirų gyvenimo sričių efektyvumo vertinimas yra gana svarbus.

Pasirinktas tipiškumo euristikos principas, kai Lietuvos gyventojai sugrupuojami pagal komunistinės sistemos vertinimą, patvirtina, kad Lietuvos gyventojų tipas, teigiamai vertinantis visą komunistinę sistemą, turėtų teigiamai vertinti ir atskiras komunistinės sistemos efektyvumą įgyvendinančias posistemes. Gauti duomenys rodo, jog sovietmetį teigiamai vertinantys Lietuvos gyventojai geriausiai vertina buvusios TSRS *ekonominės gerovės, teisingumo užtikrinimo* ir *lygių galimybių* sritis. Verta pažymėti, kad sovietmetį teigiamai vertinantys piliečiai yra nusivylę net demokratijos kokybe dabartinėje Lietuvoje ir geriau vertina demokratiją (*demokratijos lygis*) sovietinėje sistemoje (1 lentelė).

Kad sovietmetį kritiškai vertinantys gyventojai nėra pakankamai patenkinti dabartinėje Lietuvoje egzistuojančia sistema, rodo ir gana žemi efektyvumo balai vertinant socialinės apsaugos, ekonominės gerovės, teisingumo užtikrinimo ar lygių galimybių aspektus. Vis dėlto

neigiamai vertinantys komunistinę sistemą piliečiai refleksyviai žvelgia į buvusios TSRS ir dabartinės Lietuvos demokratijos kokybės aspektus, todėl dabartinėje Lietuvoje *laisvė veikti, demokratijos lygis ir žmogaus teisės* yra įvertintos geriau, nei tai buvo sovietmečiu.

Taigi analizuojant demokratijos vertinimus Lietuvoje, visgi yra reikšminga kalbėti apie sovietmečio palikimo vaidmenį. Neabejotina, kad konkretūs Lietuvos piliečių grupės įsitikinimai apie buvusios sovietinės sistemos efektyvumą vis dar turi įtakos nuomonei apie dabartinės Lietuvos demokratijos būklę. Sovietmečio palikimo analizė yra ypač svarbi ne tik kalbant apie šiandienos ekonominę padėtį, lygias galimybes, teisingumo užtikrinimą, bet ir vertinant žmogaus teisių įgyvendinimo ar demokratijos lygį Lietuvoje.

1 lentelė. Konkrečių gyvenimo sričių įgyvendinimo lygio įvertinimas dabartinėje Lietuvoje ir buvusioje TSRS

Konkrečios gyvenimo sritys	Lietuvos gyventojų tipai	Dabartinės Lietuvos vertinimo vidurkių rangai	Buvusios TSRS vertinimo vidurkių rangai
Socialinė apsauga	Sovietmetį vertina kritiškai	304,22***	187,69***
	Sovietmetį vertina teigiamai	252,87***	310,60***
Saugumas, teisėsaugos darbas	Sovietmetį vertina kritiškai	294,96**	186,69***
	Sovietmetį vertina teigiamai	255,11**	297,63***
Ekonominė gerovė	Sovietmetį vertina kritiškai	308,47***	173,73***
	Sovietmetį vertina teigiamai	251,91***	340,22***
Žmogaus teisės	Sovietmetį vertina kritiškai	318,00***	176,80***
	Sovietmetį vertina teigiamai	234,30***	320,86***
Demokratijos lygis	Sovietmetį vertina kritiškai	322,74***	181,96***
	Sovietmetį vertina teigiamai	232,51***	320,24***
Laisvė (galimybė reikšti savo mintis, užsiimti norima veikla, keliauti ir t. t.)	Sovietmetį vertina kritiškai	306,56***	199,25***
	Sovietmetį vertina teigiamai	252,72***	311,45***
Teisingumo užtikrinimas	Sovietmetį vertina kritiškai	301,45***	171,48***
	Sovietmetį vertina teigiamai	239,53***	323,07***
Lygios galimybės visiems visuomenės nariams	Sovietmetį vertina kritiškai	306,09***	174,95***
	Sovietmetį vertina teigiamai	246,38***	326,62***

Pastaba: konkrečių gyvenimo sričių vertinimai Lietuvoje ir TSRS matuojami skalėje nuo 1 iki 5 (1 – žemiausias, 5 – aukščiausias įgyvendinimo lygis), reikšmingumui nustatyti pasirinktas Mann-Whitney *U* kriterijus *** $p = 0,000$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Požiūrių į komunistinę sistemą skirtumai atsiskleidžia vertinant asmeninę atsakomybę ar asmenines pasirinkimo galimybes. Neigiamai komunistinę sistemą vertinantys respondentai prisiima didesnę asmeninę atsakomybę už savo gyvenimą nei respondentai, kuriems būdinga tam tikra sovietmečio nostalgija (2 lentelė). Galima santūriai teigti, kad egzistuoja ryšys tarp sovietinės nostalgijos ir mažesnės atsakomybės.

2 lentelė. Asmeninės atsakomybės ir pasirinkimo laisvės vertinimas tarp Lietuvos gyventojų tipų (skalėje nuo 0 iki 10: 0 – visai nepriklauso, o 10 – labai priklauso)

Asmeninė atsakomybė ir pasirinkimo laisvė	Lietuvos gyventojų tipai	Vidurkių rangai
Kiek Jūsų gyvenimas priklauso nuo Jūsų paties?	Sovietmetį vertina kritiškai	305.72***
	Sovietmetį vertina teigiamai	249.38***

Reikšmingumui nustatyti pasirinktas Mann-Whitney *U* kriterijus. *** $p = 0,000$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

SOVIETINĖS EKONOMINĖS GEROVĖS ĮTAKA DABARTINĖS LIETUVOS DEMOKRATIJOS VERTINIMUI

Fokus grupės dalyviai pozityviai pasakoja apie sovietmečiu egzistavusį ekonominį saugumą darbo rinkoje, mokslo prieinamumą bei aprūpinimą būstu.

Kai mokiausi proftechninėj mokykloj, siuntimą davė; Kaune bendrabutis yra. Kaune kreipiausi ir mane pasiuntė į Maskvą. Atvažiuoji ir žinai, kad viskas bus, ir bendrabutis, ir viską viską, gausi...“ (bedarbė, 43 m., kaimo vietovė).

Ar reikėjo daktarui tiek pinigų mokėti, kiek dabar.<...> Kur benuvažiuosi, ar į ligoninę, ar į <...> Ar tu vaiks, ar tu pats, viską turi susimokėti, jei susirgai. Aš keturis vaikus užauginau, nieko nereikėjo (seniūnijos darbuotoja, 53 m., kaimo vietovė).

Diskusijos dalyvių diskurse atsiskleidžia ekonominių galimybių svarba jų gyvenime. Kalbos ir skundai, atsiremiant į *idiomą* „prie ruso buvo geriau“, iliustruoja neprisitaikusių žmonių socialinės realybės suvokimą ir tampa veidrodžiu žvelgiant į šią dieną (Klumbytė 2004). Informantas, kalbėdamas apie dabar egzistuojančias jaunimo galimybes, savo pasakojime grįžta į sovietmečio laikotarpį:

Kad ir yra dabar tas studentas, kuris studijuoja, pabaigs ir vis kita. Jo perspektyvos yra liūdnos. Tu nesi laukiamas, pats turi ieškotis darbo, arti.. Aš turėjau siuntimą ūkin, kai Smalininkų technikumą baigiau. Viskas buvo paprasčiau. <...> Atvažiavai ir iškart priėmė, 92 rublius davė, tai reiškia gerai (elektrikas, 52 m., kaimo vietovė).

Vertindami ateitį diskusijos dalyviai savo viltis sieja su jaunosios kartos vaidmeniu vykdamant kokybišką kaitą Lietuvos politinėje erdvėje. Pateiktoje ištraukoje diskusijos dalyvis pasidžiaugia, kad Prezidentės patarėjai yra gana jauni žmonės:

Gražu žiūrėt: sėdi Dalia ir jaunimas, jos patarėjai, – visi iki 30 metų, ar ne? Priešais atsisėdę seniai, tokie kaip aš. Atėjo spręst problemas (darbininkas, 52 m., miesto vietovė).

Pastebima, kad diskusijos dalyviai, ypač tie, kurie pozityviau vertino sovietmečiu egzistavusios sistemos įvairius aspektus, ateities projekcijas ir lūkesčius nukreipia į šalies jaunąją kartą, kuri turėtų užtikrinti ekonominę gerovę, o savo asmenines galimybes kuriant demokratiškesnę, bendruomeniškesnę Lietuvą vertina skeptiškai. Kiti diskusijos dalyviai (jaunesnio amžiaus, mieste gyvenantys) pirmiausia išreiškia asmeninę, pilietinę pareigą ir atsakomybę įtvirtinant demokratijos principus:

Mano aplinkoj pirmiausia visi turbūt bando nuo savęs pradėti. Taip, iš tikrųjų dalyvauja rinkimuose. Aišku, mes irgi matom, kad, jeigu kalbant apie Seimą, tai neįmanoma... Bet galbūt kitose institucijose yra ir teigiamų požiūrių (administratorė, 26 m., miesto vietovė).

Ekonominės gerovės užtikrinimo imperatyvas dažnai buvo aptariamasis diskusijose kaip esminis valdžios ir piliečių santykio aspektas. Sovietmečiu egzistavusi sąlyginė ekonominė gerovė sąlygoja demokratijos efektyvumo kvestionavimą dabartinėje Lietuvoje. Pateiktoje ištraukoje informantas teigia, jog sovietmečiu egzistavusi griežta ir centralizuota vietinės valdžios kontrolė iš Maskvos užtikrino socialinę ir ekonominę gerovę, o dabar dėl ekonominės gerovės nebuvimo yra „kalti“ demokratiniai valstybės valdymo principai:

Dabar yra blogiau, kadangi anuo laiku „vykdomiečių“, partinių buvo mažiau, ir jie, sakykim, tilpo vienoj savivaldybėj. Ir dar būdavo, kad į žmogų pasižiūri, ir tokia drausmė pas juos buvo, kad, neduok Dieve, išsiskirsi ar tave girtą kur pagaus... Neduoda buto dėl to, kad virėja nėščia, ir policininkas (atsiprašau, pasakysiu liaudiškai) „užtaisė“ vaiką, tai nuvažiavo pas Tereškovą į Maskvą, gavo butą, nes Vilniuj nedavė. Ten drausmė būdavo, ir kažkiek žmonėms „likdavo“ (darbininkas, 53 m., miesto vietovė).

Informantų pasisakymuose apie demokratijos įgyvendinimą ir ekonominę gerovę šiuolaikinėje Lietuvoje galima pastebėti skirtumus, kurie yra susiję su objektyviais kriterijais (statusu, išsilavinimu). Aukštesnį išsilavinimą turintys asmenys kvestionuoja sovietmečiu kurtos ekonominės gerovės privalumus. Informantė su aukščiau išsilavinimu pasakoja, kad ekonominė gerovė sovietmečiu buvo gana sąlyginė, nes vartojimo srautus veikęs deficitas neužtikrino būtiniausių prekių įsigijimo:

Aš galvoju, kad mes gal buvom „biednesni“. Visi čia kalba „krizė“. Kiek aš turėjau dirbt, kad paltą nusipirkčiau? Visi užmiršo ir dabar kalba, kad yra blogai. Dešimt–dvidešimt metų turėjau tuos pačius batelius. Jeigu viską pasvertume... Nuo 1973 metų pradėjau dirbti. O ką buvo galima nusipirkti ir kaip mes atrodėme? Jeigu mus sugrąžintų į tuos metus, tai kokios būtų mūsų šukuosenos, drabužiai ir visa kita? Būtų siaubinga (mokytoja, 57 m., kaimo vietovė).

Deficitinės ekonomikos aspektų akcentavimas skatina kritiškesnį požiūrį į sovietinės sistemos laikotarpį, sovietmečio ekonominės gerovės nesiejant su demokratijos įgyvendinimu dabartinėje Lietuvoje.

GAUTŲ REZULTATŲ APIBENDRINIMAS IR DISKUSIJA

Sovietmečio palikimas atsiskleidžia vertinant dabartinės Lietuvos demokratiją. Tiek teigiamai, tiek ir neigiamai komunistinę sistemą vertinantys piliečiai ekonominės gerovės lygį sovietinėje sistemoje vertina geriau nei dabartinėje Lietuvoje. Galima daryti prielaidą, kad toks vertinimas yra susijęs su paternalistiniu santykiu tarp totalitarinės valstybės ir piliečių, kur piliečiai buvo pasyvūs gerovės gavėjai (Verdery 1996; 2002a; 2002b). Vertinant dabartinės Lietuvos politinę sistemą išreiškiamas nusivylimas šiuolaikinės Lietuvos ekonominės gerovės užtikrinimo galimybėmis. Sovietmetį teigiamai vertinantys gyventojai sovietinę sistemą ir demokratiją dabartinėje Lietuvoje suvokia iš paternalistinio santykio tarp valstybės ir piliečių perspektyvos, todėl sovietinę politinę sistemą laiko netgi labiau demokratiška negu dabartinės Lietuvos. Tuo tarpu kritiškai vertinantys sovietmetį Lietuvos gyventojai refleksyviau žvelgia į dabartinės Lietuvos situaciją ir demokratiją Lietuvoje vertina geriau nei politinę sistemą sovietiniu laikotarpiu.

Žmonės, jaučiantys stiprią nostalgiją sovietinei sistemai, įvardijo tarybinės valdžios suteiktas savirealizacijos galimybes, kurios dažnai siaurai apibrėžiamos: kaip ekonominės gerovės kaupimas ir turėjimas, pasyvumo ir laukimo pozicija. Minėti piliečiai dažnai nesuvokia tam tikrų kokybinių skirtumų ar pokyčių pasikeitus sistemai.

Dažnai socialinių mokslų diskurse akcentuojami paternalistiniai santykiai sovietinėje sistemoje visgi išugdė tam tikrą supratimą apie demokratiją (Klumpytė 2004; Rose 2009). Sovietmečio pasiilgusių gyventojų dalis vertina save kaip turinčius mažiau galimybių pakeisti ar kryptingai kurti savo gyvenimą, o kritiškai vertinantiems gyventojams būdinga didesnė savos atsakomybės laisvė. Asmenys, stipriai besiilgintys sovietmečio, nesąmoningai save apibrėžia kaip pasyvius visuomenės narius. Pasyvumo ir pasyvaus laukimo būseną atsiskleidžia

pasakojimais ir skundais. Jie laukia, kada Lietuvos valdžios institucijos „užtikrins“ bei „aprūpins“ ekonomine gerove, „suteiks“ adekvačius gyvenimo standartus ar „bent grąžins sovietmečio materialinį lygį“. M. Degučio teigimu (2004), atkuriant Lietuvos Nepriklausomybę, egzistavusios euforinės nuotaikos bei lūkesčiai dėl užtikrintos ekonominės gerovės transformavosi į materialumo bei individualumo vertybines nuostatas. Pasyvioji „laukiančiųjų“ masė vis dar laukia savo mesijo – jaunoji karta šios grupės žmonių įprasminama kaip turinti pakęsti Lietuvą. Viltingos ateities projektavimas į jaunąją kartą suponuoja asmeninės atsakomybės trūkumą. Pasyviai laukiantys žvelgia į šią kartą kaip materialinės gerovės užtikrinimo garantą jiems ir Lietuvai, ir tai vėl atskleidžia materialumo leitmotyvą sovietinės nostalgijos fone. Jaunimas „pasyvių piliečių“ pasisakymuose projektuojamas kaip užtikrintos ekonominės gerovės nešėjas.

Fokus grupių dalyviai išsakė nusivylimą ir ilgėjimąsi sovietinių laikų, kurie sietini su vietovės klestėjimu, modernizacija, socialinės gerovės užtikrinimu. Nukentėję nuo dabarties „postsocializmo pralaimėtojai“ suvokia, jog sovietmetis buvo tam tikras gerovės mechanizmas, užtikrinęs klestėjimą ir visuomenės modernumą, progresą, kurio jie neteko po Nepriklausomybės. Akivaizdu, kad egzistuoja ryšys tarp sovietinės sistemos ir demokratijos vertinimo, tačiau konkretūs Lietuvos gyventojų sovietinės ekonominės gerovės prisiminimai ar kolektyvinėje sąmonėje egzistuojantys archetipai daliai piliečių tampa vieninteliu objektyviu požymiu, charakterizuojančiu niūrų demokratijos ir politinės kultūros vertinimą. Neigiamai sovietmetį vertinantys piliečiai suvokia komunistinės sistemos ir demokratijos skirtumus, todėl demokratiją apibrėžia pilietinės visuomenės dalyvavimu, skaidrumo ir teisingumo viešajame sektoriuje galimybėmis, o ne naudodami ekonominius kriterijus ar materialumo simbolius.

IŠVADOS

Vertinant politinę sistemą išreiškiamas nusivylimas šiuolaikinės Lietuvos ekonominės gerovės užtikrinimo galimybėmis. Nusivylimas valstybės politine sistema remiasi lyginimu su sovietmečiu sukurta specifine paternalistine socialine-ekonominė gerove. Sovietmetį vertinantys gyventojai suvokia ir susieja buvusių objektyvius sovietinės sistemos kriterijus ir šiandieninės Lietuvos vykdomą politiką tik remdamiesi ekonominio turto ir materialumo simboliais. Paternalistinių santykių tarp valstybės ir piliečių leitmotyvas tampa šiandieninės Lietuvos demokratijos spragų charakteristika, todėl dalis Lietuvos piliečių sovietinę politinę sistemą apibrėžia netgi kaip labiau demokratišką negu dabartinės Lietuvos. Kritiškai vertinantys sovietmetį Lietuvos gyventojai refleksyviau žvelgia į dabartinės Lietuvos situaciją ir demokratiją Lietuvoje vertina kaip kokybiškesnę nei sovietmečio.

Nors kritiškai vertinama daugelis šiuolaikinės Lietuvos politinės sistemos elementų, ateitis yra siejama su pozityviais pokyčiais, kuriuos įgyvendins jaunoji karta. Jaunosios kartos įsitraukimas į politinę sistemą siejamas su kokybiškesnės demokratinės santvarkos vizija, demokratijos kokybė – tik su lygiateisiu ekonominės gerovės užtikrinimu esant pasyviam piliečio santykiui su valdžios institucijomis. Viltingos ateities projektavimas į jaunąją kartą suponuoja tam tikrų Lietuvos gyventojų asmeninės atsakomybės trūkumą demokratizacijos procese. Jaunimas „pasyvių piliečių“ pasisakymuose projektuojamas kaip ekonominės gerovės nešėjas.

Literatūra

1. Almond, G. A.; Verba, S. 1963. *Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park, London & New Delhi: Sage publications.
2. Castells, M. 2007. *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra: Tūkstantmečio pabaiga*. T. III. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
3. Degutis, M. 2004. „Politinė kultūra“, in *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*, sud. A. Krupavičius, A. Lukošaitis. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 97–104.
4. Ekiert, G.; Kubik, J.; Vachudova, M. A. 2007. “Democracy in the post-communist: an unending quest?”, *East European Politics and Societies* 21(1): 7–30.
5. Humphery, C. M. 2002. “Does the category “postsocialism” make sense?”, in *Postsocialism: Ideals, ideologies and Practices in Eurasia*, ed. C. Hahn. New York: Taylor & Francis Group, 15–29.
6. Inglehart, R. 1997. *Modernization and Post-modernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 societies*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
7. Klumbytė, N. 2004. „Dabarties istorijos pakraščių žmonės: atsiminimai apie sovietmetį ir kasdienybės patirtys kaimo bendruomenėse“, *Politologija* 35(3): 1–21.
8. Klumbytė, N. 2009. “Post-socialist sensations: nostalgia, the self, and alterity in Lithuania”, *Lietuvos etnologija* 18(9): 93–114.
9. Leonavičius, V.; Ozolinčiūtė, E. 2008. „Socialinės kaimo bendruomenės formavimosi prielaidos sovietinio laikotarpio Lietuvoje“, *Filosofija. Sociologija* 19(2): 19–30.
10. Leonavičius, V.; Keturakis, S. 2002. „Sovietinė globalioji modernybė ir globalumo-lokalumo suvokimas sovietinėje Lietuvoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 9(2): 40–49.
11. Mandel, R. 2002. “Seeding civil society”, in *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*, ed. C. Hahn. New York: Taylor & Francis Group, 279–297.
12. Milner, H. 2001. “Civic literacy in comparative context: why Canadians should be concerned”, *Policy Matters / Enjeux Publics* 2(2): 6–32.
13. Milner, H. 2002. *Civic Literacy: How Informed Citizens Make Democracy Work*. Hanover & London: University Press of New England.
14. Milner, H. 2005. “Are young Canadians becoming political dropouts? A comparative perspective”, *Strengthening Canadian Democracy* 11(3): 2–22.
15. Nikula, J. 2004. “Constructing capitalist firms: former socialist industrial complexes and their struggle for curvival, in *Mapping the Rural Problem in the Baltic Countryside: Transition Processes in the Rural Areas of Estonia, Latvia and Lithuania*, ed. I. Alanen. Hampshire: Ashgate Publishing, 109–127.
16. Norkus, Z. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
17. Palidauskaitė, J. 2008. „Vertybinių valstybės tarnautojo profilis šiuolaikinės Lietuvos politinės kultūros kontekste“, *Politologija* 50(2): 23–52.
18. Ramonaitė, A. 2010. „Kodėl žmonės stoja į partijas? Lietuvos gyventojų požiūrio į partinę narystę analizė“, *Politologija* 58(2): 3–59.
19. Rose, R. 2009. *Understanding Post-Communist Transformations: A Bottom up Approach*. London and New York: Routledge.
20. Stenning, A. 2004. *Post-socialism and the Changing Geographies of the Everyday Poland*. Center for Urban and Regional Development Studies, School of Geography, Sociology and Politics, University of Newcastle. Prieiga per internetą: <http://www.nowahuta.info/papers/stenning%20transactions%20final.pdf> (žiūrėta 2011 03 01)
21. Verdery, K. 1996. *What was Socialism, and What Comes Next?* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
22. Verdery, K. 2002a. “Whiter socialism?”, in *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*, ed. C. Hahn. New York: Taylor & Francis Group, 15–29.
23. Verdery, K. 2002b. “Theorizing socialism: a prologue to the “transition””, in *Anthropology of Politics: a Reader in Ethnography, Theory, and Critique*, ed. J. Vincent. Blackwell Publishing: Oxford, 419–436.

JÜRATĖ IMBRASAITĖ, APOLONIJUS ŽILYS, MIGLĖ BARTUŠKAITĖ

Perceptions of the Soviet system and attitudes towards democracy in Lithuania

Summary

The authors analyze the relationship between perceptions of the Soviet system and attitudes towards democracy in contemporary Lithuania. Based on the survey and focus discussions conducted in 2010, the article concludes that citizens estimate contemporary democracy in Lithuania differently: some of them feel nostalgic about the economic prosperity which had been created during the Soviet years and use it as the main argument to criticize democracy in contemporary Lithuania, others question the deficit of state economy and the rigidity of policies in Soviet years and do not link it with the objective quality of democracy in Lithuania.

Key words: political culture, soviet system, economic welfare, paternalistic relation